

До спеціалізованої вченої ради
Д 64.051.28 Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 6,
ауд. 431

В І Д Г У К

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, професора,
завідувача кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
Борисової Валентини Іванівни
на дисертацію Мельниченко Юлії Олексіївни
«Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних
правовідносин»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Актуальність дисертаційного дослідження. В сучасних умовах сім'я залишається первинним і основним осередком суспільства, який, як і будь-який інший складний соціальний елемент, еволюціонує, видозмінюється і потребує охорони на рівні держави. Підставою створення сім'ї за діючим сімейним законодавством України визнається не тільки зареєстрований шлюб, а й кровне споріднення, усиновлення, а також інші підстави, не заборонені законом, але такі, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч.4 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК України)). Таким чином, можна стверджувати, що правові форми сім'ї на сьогодні відображають різноманіття видів родини.

* Разом із тим той факт, що на рівні закону не встановлений вичерпний перелік підстав створення сім'ї, не визначена концепція застосування моральних засад у регулюванні шлюбно-сімейних відносин, викликає на практиці цілий ряд проблем, які потребують свого вирішення, зокрема і відповіді на запитання, чи не пов'язано це з небажанням визнати однією з таких підстав фактичні шлюбні відносини, а саме відносини між жінкою і чоловіком, які не перебувають у шлюбі між собою, але пов'язані спільним побутом і проживають однією сім'єю? Однак, тлумачення ч.4 ст. 3 СК

України дає можливість стверджувати, що знаходження жінки і чоловіка у фактичних шлюбних відносинах при наявності дотримання ними певних умов, так само як і знаходження осіб у зареєстрованому шлюбі, створює сім'ю, в якій виконуються найважливіші її функції - репродуктивна і функція соціалізації. Між тим аналіз положень лише окремих статей СК України - 74 і 91, частин 4 і 5 ст. 211 дає можливість прийти до висновку, що законодавець врегульовує лише окремі майнові відносини фактичного подружжя (режим майна, набутого ними за час спільного проживання, право на утримання, а також право на усиновлення), щодо іншого, то сім'ї, засновані на фактичних шлюбних відносинах залишаються поза спеціального правового регулювання. Саме тому з'ясування питань щодо матеріальних і процесуальних аспектів фактичних шлюбних правовідносин і дотичних до цього проблем, зокрема закріплення певних правових гарантій, які необхідні для нормального здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків особами у таких відносинах, а закріплення таких гарантій і є завданням права, складає зміст представленого дисертаційного дослідження.

Проблеми правового регулювання фактичних шлюбних відносин не можна віднести до тих, які не розглядалися на рівні монографічних досліджень. Так, окремі аспекти правового регулювання фактичних шлюбних відносин висвітлювалися в роботах таких науковців минулого як Д.І. Мейєр, С.В. Пахман, Г.Ф. Шершеневич, Г.К. Матвеев, В.П. Маслов, О.А. Пушкін, З.А. Підопригора, та сучасних науковців - В.А. Ватрас, І.В. Жилінкова, Л.П. Короткова, Л.В. Красицька, Л.В. Липець, А.О. Овчатова-Редько, І.Е. Ревуцька, З.В. Ромовська, О.І. Сафончик, В.І. Труба та ін. Проте ніхто з науковців не здійснював дослідження в аспекті системного аналізу матеріально-правового та процесуально-правового регулювання фактичних шлюбних відносин з врахуванням динамічності розвитку євроінтеграційних процесів в Україні, пошукувачка зробила це вперше.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження

зумовлюється багатьма чинниками: а) обґрунтуванням низки наукових ідей, які можуть бути використані при розробці відповідних змін до СК України з метою усунення існуючих у ньому прогалин та колізій; б) використанням наукового доробку української та зарубіжної науки, сімейного законодавства не тільки України, а й зарубіжних країн (Норвегії, Ісландії, Голландії, Бельгії, Франції, Португалії, Іспанії, Німеччини, Швейцарії, Швеції, Угорщини), а також судової практики, включаючи і практику ЄСП); в) оптимальним набором загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження, що послугувало підставою для отримання якісно нових результатів, спрямованих на вирішення вище означених проблем.

Обраний напрям дослідження узгоджується з напрямками науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темами: «Майнові та немайнові права особи в умовах побудови правової держави в Україні: проблеми набуття, здійснення та захисту» (державний реєстраційний номер 0108U003958), «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (державний реєстраційний номер 0113U002740); «Забезпечення прав і законних інтересів учасників правовідносин, що виникають у сфері приватного права: проблеми теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0118U004432).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Заслуговує на підтримку та схвалення обраний дисертантом комплексний підхід до дослідження. Ґрунтовний науковий аналіз проблем фактичних шлюбних відносин в такому обсязі і в такому контексті, як він представлений в дисертаційній роботі Ю.О. Мельниченко, є не лише актуальним, а й своєчасним в умовах рекодифікації (оновлення) норм сімейного права.

Дисертаційне дослідження виконано на сучасному рівні з урахуванням діючого сімейного і цивільного законодавства з урахуванням тих проблем, які виникли в умовах оновлення Цивільного і Сімейного кодексів України.

Автор широко використав опубліковані матеріали судової практики, правові висновки Конституційного Суду України, Верховного Суду України та Верховного Суду, правові висновки ЄСПЛ, що значно підвищило рівень дослідження, давши змогу пошукувачці зробити більш узагальнюючі висновки.

Структура роботи вдала і обумовлена, перш за все, метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків, які включають список публікацій пошукувачки за темою дисертаційного дослідження та відомості про впровадження його результатів. При цьому повний обсяг дослідження складає 249 сторінок, з яких 28 - список використаних джерел.

Всі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження і використання для розвитку доктрини сімейного права і законодавства у сфері сімейних відносин в Україні слід назвати вагомими і вдало викладеними. Аналіз змісту дисертації дозволяє дослідити процес втілення ідей і думок автора в тексті наукової роботи, виділити найбільш переконливі аргументи і питання, які потребують подальших досліджень.

Ознайомлення із змістом дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про сумлінність здобувачки при його підготовці. Звертає на себе увагу чисельність використаних джерел (236 найменувань), досліджених для обґрунтування зроблених в дисертації висновків. Науково-теоретичну базу дослідження склала значна кількість праць відомих українських і зарубіжних вчених-цивілістів та правознавців. Зміст дослідження свідчить про глибоке вивчення автором робіт попередників і відрізняється від них як постановкою проблем, так і їх вирішенням. Пошукувачка вміє критично оцінювати наукові позиції з тих питань, що досліджуються, а, порівнюючи різні точки зору науковців, в багатьох випадках формулює власну позицію та є толерантною у дискусії з ними.

Визначивши об'єкт та предмет дослідження (с. 21 дисертації; с.3 автореферату), авторка поставила за мету провести комплексний аналіз правового регулювання фактичних шлюбних відносин, а також надати пропозиції щодо усунення існуючих у законодавстві прогалин та колізій. Поставлена мета нею повністю досягнута завдяки вирішенню комплексу складних завдань: проведено теоретичне дослідження історії становлення та розвитку сімейного законодавства в частині правового регулювання шлюбних і прирівняних до них відносин (фактичних шлюбних відносин) на території сучасної України (с. 28-52); охарактеризовано досвід та особливості правового регулювання спільного проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу за законодавством зарубіжних країн (с. 52-69); розглянуто правову перспективу запровадження в Україні інституту цивільного партнерства як альтернативи зареєстрованому шлюбу (с. 69-77); визначено перелік обов'язкових елементів юридичного складу для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; сформульовані висновки щодо позитивних та негативних матеріальних умов для встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надано відповідні пропозиції з метою удосконалення діючого законодавства; досліджені процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, зокрема проблемні питання виду судового провадження, правильного формулювання предмету заяви (позову), змісту судового рішення, преюдиційних фактів тощо; розкрити проблемні питання, що виникають в процесі реалізації права осіб на фактичні шлюбні відносини, виявлені законодавчі колізії та прогалини, які стають на перешкоді здійсненню особами своїх прав, або навпаки, є підставами для зловживання особами наданим правом та надано пропозиції щодо їх усунення; висвітлені особливості та колізійні питання правового регулювання як майнових відносин, так і відносин, які складаються між чоловіком та жінкою, що спільно проживають однією сім'єю без шлюбу у

інших сферах життя (житловій, спадковій), надано: пропозиції правозастосування (с.83-168), характеристику правового регулювання усиновлення, що здійснюється чоловіком та жінкою, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу, запропоновано шляхи вдосконалення законодавства в цій сфері (с. 169-183); встановлено юридичний склад для виникнення та припинення аліментних правовідносин чоловіком та жінкою, що спільно проживають однією сім'єю без шлюбу, досліджено законодавчі прогалини та колізії у цій сфері, запропоновано шляхи їх усунення (с. 183-203).

Зазначені завдання виконані дисертантом за допомогою і завдяки вмілому використанню діалектичного, історичного, системно-структурного, формально-логічного, порівняльно-правового та ряду інших загальних та спеціальних наукових методів дослідження відповідно до мети і завдань наукової роботи і з урахуванням об'єкта і предмета дослідження.

Оцінюючи обґрунтованість наукових положень дисертації, слід наголосити на тому, що в своїй більшості висновки, положення і пропозиції дисертантки є новими, достовірними і належно обґрунтованими.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, у значному ступені зумовлюються актуальністю дослідження й не викликає сумнівів. Правова оцінка такого соціального явища як фактичні шлюбні відносини, що не має визначеності і фрагментарно врегульовано в СК України, але розповсюджено в Україні, потребує дослідження. Представлена робота є першим у вітчизняній науці дисертаційним дослідженням системного аналізу матеріально-правового та процесуально-правового регулювання фактичних шлюбних відносин, як вже зазначалося, з врахуванням динамічності розвитку євроінтеграційних процесів в Україні і в інших країнах світу.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження, наукових оцінок,

пропозицій і рекомендацій, теоретичних узагальнень та висновків, які складають основний зміст дисертаційної роботи Ю.А. Мельниченко, значною мірою зумовлюється актуальністю дослідження. Наукова новизна визначається сучасною постановкою проблеми, дослідженням нових ідей та тенденцій в аспекті теми дисертації. В роботі дістали подальший розвиток положення інших науковців, а також сформульовані нові наукові положення і висновки, які запропоновані автором особисто і винесені на захист. Серед положень дисертації, які характеризуються елементом новизни та, на наш погляд, допомагають вирішити низку важливих теоретичних проблем, слід окремо зупинитися на таких результатах дослідження.

По-перше, заслуговує на схвалення і підтримку проведений автором аналіз генези правових підстав виникнення фактичних шлюбних відносин та характеристика сучасного стану розробки цієї проблеми, а саме те, що у більшості країн учасниць ЄС фактичні шлюбні відносини мають чітко визначену законом форму (цивільний союз, домашнє партнерство, внутрішнє партнерство, зареєстроване партнерство тощо), яка, на відміну від України, виникає на підставі конкретного юридичного факту (договору, реєстрації) та надає цілий комплекс особистих немайнових та майнових прав, притаманних подружжю.

По-друге, позитивно може бути оцінено і обґрунтування щодо недоцільності застосовування до фактичного подружжя – чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю без шлюбу, поняття «конкубінат».

По-третє, слід погодитись з тим, що до фактичних шлюбних відносин в Україні може застосовуватися аналогія закону – п. 2 ч. 2 ст. 3 СК України, а при ухваленні судами рішень про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу - аналогія статей 22–26, 39–41 СК України тощо.

По-четверте, вірною є пропозиція відносно необхідності впровадження імперативної вимоги про нотаріальне засвідчення договору, що укладається між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю без

шлюбу, у законодавство України (абз. 6 п. 14, с.18 автореф.).

У *п'ятих*, слід погодитися з обґрунтуванням виду судового провадження у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу та пропозиціями щодо формулювання предмета заяви (позову) та змісту резолютивної частини судового рішення у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Окрім цього автором внесено ряд слушних, теоретично вдало обґрунтованих і сформульованих - таких, що можуть задовольнити вимоги практики, пропозицій, спрямованих на удосконалення діючого сімейного законодавства України. Зазначені пропозиції також характеризуються відповідною для кандидатської дисертації новизною і доведеністю.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні теоретичні положення й висновки, які сформульовані в дисертації, знайшли відображення у 31 наукових публікаціях, серед яких – 1 колективна монографія, 9 статей у фахових наукових періодичних виданнях України, 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав (одна з яких в періодичному науковому виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу), 21 тезах доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів.

Аналіз опублікованих здобувачем наукових статей та тез доповідей на науково-практичних конференціях (с. 10–16 анотації, с. 21–24 автореферату) дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

Практична і теоретична значимість результатів дисертаційного дослідження.

Результати дисертаційного дослідження Ю.А. Мельниченко можуть бути використані у подальших загальнотеоретичних дослідженнях проблем

правового регулювання сімейних відносин; можуть бути підґрунтям і теоретичною базою для подальших наукових пошуків із цієї тематики: у правотворчості - для врегулювання ряду норм сімейного законодавства України; у науково-методологічній роботі - для підготовки навчальних посібників і підручників з курсів «Цивільне право», "Сімейне право", «Цивільний процес» для викладання відповідних навчальних дисциплін; а також у правозастосовній сфері і у сфері практичної діяльності. Ряд висновків і пропозицій носять постановочний характер і можуть слугувати для подальших обговорень і дискусій з метою пошуку найкращих шляхів вирішення проблем, які досліджувалися дисертанткою.

Зауваження щодо змісту дисертації. Разом з тим, позитивно оцінюючи актуальність і науковий рівень проведеного пошукувачкою дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, теоретичну та практичну значимість його результатів для вирішення матеріальних та процесуальних аспектів фактичних шлюбних правовідносин, рецензована робота містить низку наукових положень та висновків, які можуть бути предметом дискусії. Це, в основному, не принципові помилки дисертанта, а його власне бачення тих чи інших проблем, які мають спірний характер. До них, зокрема належать наступні:

По-перше, потребує додаткової аргументації позиція, відносно якої в сучасній Україні відсутня соціально корисна мета законодавчого регулювання фактичних шлюбних відносин.

По-друге, слід пояснити як узгоджуються між собою висновки, до яких приходить пошукувачка:

1) автор наполягає на тому, що відносини, які складаються між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю без шлюбу, можна віднести до сімейних. Але такі особи складають сім'ю виключно з моменту набрання законної сили рішення суду про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу (загальні висновки, п. 8 с.213 дис.; п.8, с. 15 автореф.).

2) разом з тим, автором проводиться ідея, що в умовах сьогодення встановлення судом факту проживання чоловіка і жінки однією сім'єю без шлюбу не обумовлено будь-якими об'єктивними причинами неможливості реєстрації шлюбу у встановленому законом порядку (загальні висновки п.2, с. 219 дис.; п.2 с. 13 автореф.).

3) до того ж автор наполягає на тому, що статті 74 і 91, частини 4 і 5 ст. 211 діючого СК України, які передбачають настання правових наслідків (виникнення майнових прав та обов'язків, прав та обов'язків щодо взаємного утримання, права на усиновлення) і в тих випадках, коли чоловік та жінка проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, свідчить, що в Україні дотримання будь-яких формальних умов для набуття майнових прав та обов'язків, які притаманні подружжю, не є обов'язковим, а це нівелює інститут шлюбу та зумовлює правовий дисбаланс (загальні висновки п.4, с. 211 дис.).

По-третє, потребує додаткової аргументації позиція, щодо неможливості впровадження в Україні правового інституту зареєстрованого цивільного одностатевого та різностатевого партнерства, з одного боку, та недосконале суперечливе нормативне регулювання відносин між чоловіком та жінкою, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, з іншого боку, демонструє необхідність відмовитись від визнання будь-яких правових наслідків перебування осіб у подібному союзі (ст. 74, 91, ч. ч. 4, 5 ст. 211 СК України), залишивши дане соціальне явище поза межами правового регламентування нормами сімейного права, тобто пропонується виключити зі змісту СК України зазначених статей (с. 77 дис., с. автореф.).

Між тим, висловлені зауваження у своїй більшості є дискусійними або мають рекомендаційний характер, тому не впливають на високу позитивну оцінку рецензованої роботи в цілому. Здобувачка наукового ступеня Ю.О. Мельниченко володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом її дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх

оцінює. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідних робіт на належному науково-теоретичному й методологічному рівні.

Отримані Ю. О. Мельниченко нові науково обґрунтовані теоретичні результати і висновки в сукупності вирішують важливі наукові проблеми в праві і в сімейному праві, зокрема. Отже, загалом ступінь наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, достатній. Вони зроблені на належному науковому рівні.

Робота оформлена у повній відповідності із вимогами, які ставляться до такого роду робіт ВАК України, написана грамотною юридичною мовою з використанням професійної лексики і термінології, стиль подання матеріалу автором логічний і доступний для сприйняття.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації. Автореферат не містить положень, що не увійшли до основного змісту дисертації.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Представлена Ю.О. Мельниченко дисертаційна робота на тему «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, що спрямовані на вирішення наукового завдання, яке полягає у розкритті правового регулювання фактичних шлюбних відносин як в матеріально-правовому, так і в процесуально-правовому аспектах з позицій науки сімейного права.

У дисертації Ю.О. Мельниченко не виявлено порушень академічної доброчесності.

Дисертація Ю.О. Мельниченко на тему «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин» відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

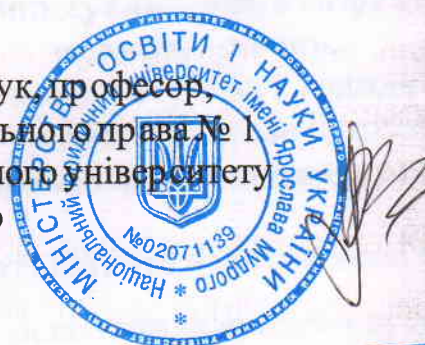
Викладене вище дозволяє зробити загальний висновок, що за своїм

змістом та науковою новизною дисертаційне дослідження Юлії Олексіївни Мельниченко на тему «Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних правовідносин» відповідає вимогам п. 9, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а його автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В. І. Борисова

